

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра правового забезпечення підприємницької діяльності
та фінансової безпеки
Факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Гроші і кредит»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
072 Фінанси, банківська справа та страхування
(Фінансова безпека та фінансові розслідування)

за темою 14 – Теоретичні засади діяльності комерційних банків

Харків
2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 29.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних,
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки факультету № 6 протокол від 29.08.2023 р. № 7

Розробники: доцент кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки факультету № 6 ХНУВС, к.е.н., доцент Фомін Г.Ф. проф. Чорна А.М.

Рецензенти:

доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н.Карізіна, д.ю.н., доцент Солошкіна І.В.;
завідувач кафедри соціальних та економічних дисциплін факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ, к.е.н., доцент Ткаченко С.М.

ТЕМА 14. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

План лекції:

- 1. Комерційні банки: поняття та функції.**
- 2. Пасивні операції комерційних банків.**
- 3. Активні операції комерційних банків.**
- 4. Фінансові послуги комерційних банків.**

Рекомендована література:

Основна література

1. Алексєєв І. В., Колісник М.К. Гроші та кредит: навч. посіб. Київ: Знання, 2009. 254 с.
2. Аранчій В. І., Бойко Л. М., Черненко Л. В. Гроші та кредит: навч. посіб. Львів: Магнолія 2006, 2018. 362 с.
3. Бандурка О.М., Глущенко В.В., Глущенко А.С. Гроші та кредит: підручник, 2-ге вид., доп. і перероб. Львів: Магнолія 2006, 2014. 368 с.
4. Гроші та кредит: підручник / С.К. Реверчук, В.І. Грушко, Л.І. Дмитриченко та ін.; за ред. С.К. Реверчука. Київ: Знання, 2011. 382 с.
5. Гроші та кредит: навчальний посібник /О.Л. Шелест ... та ін. ; за ред О.Л. Шелеста. Харків: О.В. Бровін, 2014. 267 с.
6. Гроші та кредит : підручник / за ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 892 с.
7. Ільчук П. Г. Гроші та кредит: підручник. Львів: Сорока, 2016. 410 с.
8. Коваленко Д. І. Гроші та кредит: теорія і практика: навч. посібник. 3-є видання. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 352 с.
9. Наумов А. Ф. Гроші та кредит : в Україні і міжнародній економіці (теорія, практика): навчальний посібник. Миколаїв : В.Д. Швець, 2013. 295 с.
10. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 7.12.2000 р. № 2121-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
11. Про заставу : Закон України № 2654-XII від 2.10.1992 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2654-12>
12. Про затвердження Положення про валютний нагляд: Постанова Правління НБУ від 03.01.2019 № 13 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013500-19#n163>
13. Про затвердження Положення про ліцензування банків: Постанова Правління НБУ від 22.12.2018 № 149 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0149500-18>
14. Про Національний банк України: Закон України від 20.05. 1999 г. № 679 –XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
15. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 № 4452-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>
16. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>
17. Тимохова Г. Б. Фінанси, гроші та кредит: навчальний посібник для

ст.уденті ВНЗ. Київ: Кондор, 2019. 592 с.

18. Щетинін А.І. Гроші та кредит : підручник. вид. 3-тє, перероб. та доп. Київ: Центр учб. літ., 2008. 430 с.

Допоміжна література

1. Вовчак О. Д., Бучко І. Є., Костак З. Р. Гроші та кредит: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 424 с.

2. Гроші та кредит : підручник / П.Г. Ільчук, О.О. Коць, І.Ю. Кондрат, Н.Б. Ярошевич. Львів: Видавець ПП Сорока Т.Б., 2016. 412с.

3. Гроші та кредит: підручник / за ред. С.К. Реверчука. Київ: Знання, 2011. 382 с.

4. Гроші та кредит: навч. посіб. / М.І. Крупка, М.С. Мрочко, Б.М. Вишивана, І.М. Крупка, О.В. Остафіль та ін.; ред.: М. І Крупка; Львів. нац. ун-т ім.І.Франка. Львів, 2010. 406 с.

5. Гроші і кредит: в схемах та таблицях : навчальний посібник / К.Ф. Черкашина, Л.Ю. Сисоєва. Київ ЦП «КОМПРИНТ», 2013. 214 с.

6. Гроші та кредит: навч. посібник / І.В. Алексєєв, М.К. Бондарчук. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 216 с.

7. Гроші та кредит: навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни / Т.О. Ставерська, І.Л. Шевчук, І.С. Андрющенко. Харків: Видавець Іванченко І.С., 2015. 88 с.

8. Коваленко Д. І. Гроші та кредит: теорія і практика: навч. посібник: 3-тє вид. допов. та перероб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 352 с.

9. Кредитування: теорія і практика: навч. посібник. Київ: Знання, КОО, 2010. 215 с.

10. Мицак О. В., Сороківська М. В. Фінанси, гроші та кредит: методичні вказівки і завдання до семінарських та практичних занять, самостійної роботи, тестові завдання. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2016.139 с.

11. Стахорська С. І. Тестові та практичні завдання з навчальної дисципліни «Гроші та кредит». Харків: ХНЕУ, 2013. 67 с.

Інтернет ресурси

1. Національний банк України: <http://www.bank.gov.ua>
2. Рада національної безпеки і оборони України: <http://www.rnbo.gov.ua/>
3. Урядовий портал: <http://www.kmu.gov.ua>
4. Державний комітет статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Державна фіскальна служба України: <http://sfs.gov.ua/>
6. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України: <http://www.me.gov.ua>
7. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського: <http://www.nbuv.gov.ua/>

Текст лекції:

1. Комерційні банки: поняття та функції

У механізмі функціонування кредитної системи держави велика роль належить комерційним банкам, які є представниками другого рівня банківської системи.

КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ – це основна ланка кредитної системи, оскільки вони відіграють активну роль в економічному житті держави, а саме:

- акумулюють основну частину кредитних ресурсів і надають своїм клієнтам повний комплекс фінансових послуг, включаючи кредитування, залучення депозитів, розрахункове обслуговування, купівлю-продаж і збереження цінних паперів, іноземної валюти,

- видають їм гарантії, виступають посередниками при веденні комерційних справ, операцій,

- сприяють створенню ринкової кон'юнктури та ін.

Тобто, вони є багатофункціональними організаціями, що діють у різних секторах ринку позичкового капіталу.

Таким чином, **комерційні банки** – це багатoproфільні кредитні установи, що здійснюють операції в різних секторах ринку позичкових капіталів, обслуговуючи підприємства всіх галузей економіки та населення.

Завдання банків полягає у забезпеченні безперебійного грошового обігу й обороту позичкового капіталу, кредитуванні підприємств, держави і населення, створенні умов для нагромадження капіталу в економіці.

Особливості діяльності комерційних банків полягають в тому, що вони:

- 1) не залежать від виконавчих органів державної влади, яким

забороняється брати участь і втручатися у поточну діяльність банків. Органи державної влади та посадові особи не можуть входити до складу правління банку;

2) можуть створювати союзи, об'єднання, асоціації з метою координації своєї діяльності і для захисту комерційних інтересів;

3) банки не відповідають по зобов'язаннях держави і держава не відповідає по зобов'язаннях банку.

Основні функції комерційних банків:

- мобілізація тимчасово вільних грошових коштів різних суб'єктів ринку та перетворення їх у позичковий капітал;
- кредитування підприємств, держави, населення;
- емісія кредитних грошей;
- здійснення розрахунків та платежів у господарстві;
- емісійно-засновча, або інвестиційна функція;
- консультаційні послуги, надання економічної та фінансової інформації, фінансові послуги (лізинг, факторинг, траст та ін.).

1. Виконуючи функцію мобілізації тимчасово вільних грошових коштів та перетворення їх у капітал, банки акумулюють грошові доходи та заощадження у формі вкладів. Вкладник отримує процент або банківські послуги. Нагромадження та заощадження, які сконцентровані у вкладах перетворюються у позичковий капітал, який використовується банками для надання підприємствам та підприємцям, які у свою чергу вкладають ці кошти у розширення виробництва, купівлю нерухомості і т. ін.

2. Важливе економічне значення має функція кредитування підприємств, держави та населення. Пряме надання у позику вільних грошових капіталів їх власниками позичальникам у практичному житті стикається з труднощами. Тому банк виступає у ролі фінансового посередника, отримуючи при цьому грошові кошти у кредиторів та надає їх позичальникам. За рахунок кредитів комерційних банків здійснюється фінансування промисловості, сільського господарства, торгівлі, забезпечується розширене відтворення.

3. Випуск кредитних грошей – це специфічна функція, яка відрізняє комерційні банки від інших фінансових інститутів. Комерційні банки є емітентами кредитних засобів обігу, здійснюючи **кредитно-грошову емісію**, коли надають позики своїм клієнтам. В результаті грошова маса а обігу збільшується, і навпаки – коли позики повертаються, грошова маса зменшується. Центральний банк, з метою недопущення надлишкової емісії грошей, регулює процес кредитування комерційними банками, тобто процес створення грошей.

4. Забезпечення розрахунково-платіжного механізму у господарстві.

Комерційні банки виступають у ролі посередників у платежах та розрахунках для своїх клієнтів.

5. Емісійно-засновча, або інвестиційна функція здійснюється комерційними банками шляхом випуску та розміщення цінних паперів (акцій, облігацій). При цьому банки стають каналами, які забезпечують напрями

заощаджень для виробничих цілей. Ринок цінних паперів доповнює систему банківського кредиту та взаємодіє з нею.

6. Комерційні банки надають своїм клієнтам різні фінансові та **консультаційні послуги**. У них є можливості постійно контролювати економічну ситуацію, надавати інформацію своїм клієнтам по широкому колу економічних та фінансових проблем. Вони також надають своїм клієнтам різноманітні фінансові послуги – лізингові, факторингові, трастові послуги та інші.

Функції комерційних банків проявляються в їх операціях.

Операції, які виконують комерційні банки, поділяються на:

- **базові** (формування власного капіталу, залучення депозитів, надання кредитів);
- **підпорядковані** – супроводжують виконання основних операцій (лізинг, факторинг).

Залежно від характеру усі операції комерційного банку поділяються на:

- **пасивні** – за допомогою яких створюються банківські ресурси;
- **активні** – розміщення акумульованих ресурсів з метою отримання прибутку.

2. Пасивні операції комерційних банків

ПАСИВНІ ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ – це операції, за допомогою яких банки формують свої фінансові ресурси для проведення кредитних, інвестиційних та інших активних операцій.

РЕСУРСИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ – це сукупність грошових коштів, що перебувають у його розпорядженні і використовуються для виконання певних операцій.

Банківські ресурси поділяються на:

- власні;
- залучені.

Пасивні операції, за допомогою яких утворюється власний капітал банку, мають велике значення. Наявність цього капіталу слугує підставою для залучення та запозичення інших коштів.

У структурі пасивів балансу частка власного капіталу незначна: вона становить майже третину усіх ресурсів. Але він повинен бути достатнім для виконання банком своїх зобов'язань, захисту інтересів вкладників та інших кредиторів, запобігання банкрутства банку. Держава та НБУ контролюють діяльність комерційних банків та вимагають підтримки визначеного рівня власного капіталу.

Джерелами власного капіталу відповідно до П(С)БО 2 «Баланс» є:

- акціонерний капітал (статутний капітал);
- додатковий капітал;
- резервний капітал (резервний та інші фонди, створені за рахунок прибутку);

- нерозподілений прибуток (збиток);
- вилучений капітал;
- неоплачений капітал.

АКЦІОНЕРНИЙ КАПІТАЛ утворюється шляхом випуску банківських акцій, добровільних грошових та матеріальних внесків акціонерів (засновників) банку. Він визначає мінімальний розмір майна товариства, який гарантує інтереси кредиторів. Накопичення прибутку – це основний ресурс нарощування акціонерного капіталу. Його зростання здійснюється за рішенням зборів акціонерів.

ДОДАТКОВИЙ ВКЛАДЕНИЙ КАПІТАЛ відображає суму, на яку вартість реалізації випущених акцій перевищує їх номінальну вартість.

До додаткового капіталу належать:

- 1) результати переоцінки основних засобів, тобто їхня дооцінка;
- 2) емісійний дохід акціонерного товариства (дохід від продажу акцій більший від їхньої номінальної вартості);
- 3) безкоштовно отримані грошові та матеріальні цінності на виробничі
- 4) цілі;
- 5) асигнування з бюджету на фінансування капітальних вкладень;
- 6) асигнування на поповнення обігових коштів.

Для банків різниця між вартістю реалізації випущених ними акцій та їх номінальною вартістю має назву «емісійні різниці (емісійний дохід)».

ЕМІСІЙНІ РІЗНИЦІ (ЕМІСІЙНИЙ ДОХІД) – це перевищення суми коштів, отриманих від первинного випуску або продажу власних акцій (інших корпоративних прав), над їх номіналом або перевищення номіналу акцій (інших корпоративних прав) над вартістю їх викупу.

РЕЗЕРВНИЙ КАПІТАЛ (резервний фонд) утворюється за рахунок щорічних відрахувань від прибутку, розмір яких встановлюється зборами акціонерів.

Основними напрямками використання резервного капіталу є:

- а) покриття збитків звітного періоду, не покритих нерозподіленим прибутком;
- б) виплата дивідендів по привілейованих акціях у разі нестачі нерозподіленого прибутку.

Мінімальні розміри резервного капіталу регулюються банківським законодавством.

НЕРОЗПОДІЛЕНИЙ ПРИБУТОК – це частина прибутку, , отримана в попередньому періоді і не використана на споживання власниками (акціонерами) і персоналом банку (виплату дивідендів та відрахувань у резервний капітал).

Ця частина прибутку призначена для капіталізації, тобто для реінвестування у подальший розвиток банку. За своїм економічним змістом нерозподілений прибуток є однією з форм резерву власного капіталу банку, що забезпечує його розвиток у майбутньому періоді.

Сума нерозподіленого прибутку поточного року розраховується за такою формулою:

$$НП = НП_1 + ЧП + Дн + ВРк ,$$

де **НП** – нерозподілений прибуток поточного року; **НП₁** – нерозподілений прибуток за попередній рік; **ЧП** – чистий прибуток поточного року; **Дн** – дивіденди за поточний рік; **ВРк** – внески на поповнення резервного капіталу.

Під час визначення суми власного капіталу з нього вираховується сума непокритого збитку.

НЕОПЛАЧЕНИЙ КАПІТАЛ – сума заборгованості власників (учасників) за внесками до статутного капіталу банку.

Ця сума відображає ту частку статутного капіталу, яка ще не внесена учасниками, а тому вираховується при визначенні величини власного капіталу.

Фактичне надходження внесків засновників та учасників акціонерного товариства зменшує їх заборгованість за акції, на які вони підписались.

Акції можуть бути видані одержувачу (покупцю) тільки після повної оплати їх вартості.

ВИЛУЧЕНИЙ КАПІТАЛ відображає фактичну собівартість акцій власної емісії або часток, викуплених банком у його учасників.

Залучені кошти комерційних банків формують переважну частину банківських ресурсів і складаються з:

- депозитів (вкладів);
- кредитів (позик), отриманих банком.

Приймання коштів вкладників та інших кредиторів на депозити – це основний вид пасивних операцій комерційних банків.

Головним джерелом залучення коштів є депозити (вклади), які становлять значну частину усіх пасивів комерційних банків.

Основною задачею залучення депозитних коштів комерційними банками

Утворення пасивних джерел виконання банками активних операцій з залученими коштами з метою отримання прибутку від активних операцій, який перевищує витрати на залучення депозитних коштів.

Операції із залучення коштів у вклади називають **ДЕПОЗИТНИМИ**. **ВКЛАД (депозит)** – це кошти в готівковій або у безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

Між банком і клієнтом укладається депозитний договір у двох примірниках, згідно з яким клієнт зобов'язується надавати банку в тимчасове користування певну суму вільних коштів, а банк – виплачувати щомісяця (щокварталу) дохід у вигляді процентів та повернути депозит разом з процентами після закінчення терміну угоди. Після укладення угоди клієнти перераховують вказану суму платіжним дорученням із поточного на депозитний рахунок. Нарахування процентів починається з дня надходження суми депозиту на кореспондентський рахунок банку або з дня списання цієї суми з поточного рахунку клієнта.

За письмовою вимогою клієнта банк може достроково повернути депозит

повністю чи частково. В угоді може бути передбачено, що банк має право здійснити цю операцію не раніше ніж через 3-5 днів.

Депозити можна класифікувати за такими ознаками:

1. За категоріями вкладників депозити, поділяють на: депозити юридичних осіб та депозити фізичних осіб.

Вклади в банках можуть розміщувати:

- уряд і місцеві органи влади;
- суб'єкти господарювання всіх галузей економіки;
- кредитні та фінансові установи;
- громадські організації;
- громадяни.

2. За валютою депозиту розрізняють: депозити у національній валюті та депозити в іноземній валюті.

3. За строком користування депозити поділяють на: депозити до запитання та строкові.

4. За формою грошового обігу можна виділити: депозити, внесені готівкою та безготівкові депозити.

5. За формою визначення власника депозиту виділяють іменні депозити та депозити на пред'явника.

6. За резидентністю можна виділити депозити резидентів та депозити нерезидентів.

7. За економічним змістом та характером депозиту розрізняють:

- **пасивні депозити** (залучення банками коштів від своїх клієнтів);
- **активні депозити** (розміщення банківських коштів на рахунках в інших банках)

Депозитні рахунки юридичним особам (підприємствам, їх відокремленим підрозділам та банкам) відкриваються на підставі укладеного депозитного договору між власником рахунку та установою банку на визначений у договорі строк. Кошти на депозитні рахунки перераховуються через кореспондентський рахунок банку чи з поточного рахунку суб'єкта господарської діяльності і після закінчення строку зберігання повертаються на рахунок власника. Проценти за депозитами перераховуються на поточний рахунок згідно з умовами їх оплати.

Проведення розрахункових операцій та видача коштів готівкою з депозитного рахунку забороняється.

Відкриття клієнтам депозитного рахунку в банках України наближається до методики здійснення даної операції за кордоном. Передусім, банк з'ясовує юридичний статус особи, її фінансовий стан, склад і репутацію керівників, ретельно перевіряє подані документи для відкриття рахунку.

Досить значний резерв потенційних кредитних ресурсів, що мобілізуються комерційними банками, є на руках у фізичних осіб.

Банкам у цьому зв'язку необхідно будувати свою політику залучення коштів від населення, використовуючи такі важелі заохочення:

- розширення видів депозитів та урізноманітнення умов їх використання;

- встановлення ставок депозитних процентів під впливом грошового ринку;
- диференціювання депозитних процентів залежно від виду, строку вкладу, періоду завчасного повідомлення про його вилучення;
- надання пільг власникам вкладів (наприклад – видача кредиту, касово-розрахункове обслуговування);
- упровадження обов'язкового страхування депозитів громадян у державних органах.

Як зазначалося вище, *за строками використання коштів* депозити поділяються на депозити до запитання та строкові депозити.

ДЕПОЗИТИ ДО ЗАПИТАННЯ (безстрокові), які у світовій банківській практиці називають **трансакційними**, – це кошти, які на вимогу клієнта можуть бути вилучені у будь-який час, тобто їх термін зберігання не обумовлюється, і за цими рахунками банки здійснюють платежі на доручення їх власників.

До депозитів до запитання (або онкольних депозитів) відносять:

- залишки на поточних рахунках клієнтів;
- кошти місцевих бюджетів та позабюджетних фондів;
- кошти на коррахунках інших банків (рахунках «лоро»);
- кошти в розрахунках (невикористані залишки за акредитивами, лімітованими чековими книжками, кошти замовників на спеціальних рахунках, розрахунках по капітальних вкладеннях в цілому за об'єкт);
- вклади населення до запитання.

Переважна частина операцій платіжного обороту здійснюється за допомогою депозитів до запитання, які виконують функцію засобу обігу. Їх розміщують у банку на поточних рахунках клієнтів і використовують для здійснення поточних розрахунків власника рахунка з його партнерами. Перерахування коштів здійснюється шляхом взаємного заліку вимог банками. Комерційні банки при цьому забезпечують надійність та простоту здійснення платежів. На вимогу клієнта кошти з поточного рахунка у будь-який час можуть вилучатися шляхом видачі готівки, переказів, оплати чеків або векселів.

У розвинених країнах вклади до запитання виплачуються головним чином за допомогою чеків, тому їх називають чековими.

До депозитів до запитання прирівнюються **вклади з попереднім повідомленням банку про намір зняти гроші з рахунка** (за умови, що термін повідомлення не перевищує 1-го місяця).

Онкольні депозити (депозити до запитання) можуть бути як безпроцентними, так і з виплатою процентів. Оскільки депозити до запитання є **нестабільними**, що обмежує можливість їх використання банком для кредитних та інвестиційних операцій, тому *власникам поточних рахунків сплачується низький депозитний процент або не сплачується зовсім.*

Витратність цього виду ресурсів коливається в межах 1-2 % річних за залишками на рахунках клієнтів і вони є найдешевшими залученими ресурсами серед платних ресурсів банку.

Для покриття операційних витрат, пов'язаних з веденням поточних рахунків, банк стягує з клієнта комісійну винагороду. Зокрема, за:

- відкриття поточного або бюджетного рахунків;
- перерахування коштів клієнтів засобами електронної пошти;
- оформлення та видачу чекових книжок та бланків векселів;
- прийом і переказ готівки для зарахування на рахунок клієнта;
- видачу готівки клієнтам;
- відправку запитів на прохання клієнтів електронною поштою;
- оформлення документів і переказ коштів в інші банки при закритті рахунку тощо.

Комісія може утримуватись з депозитного процента.

Умови виплати процентів за депозитами до запитання обумовлюються ідвосторонніх угодах. Залишки коштів на цих рахунках постійно змінюються, тому банки цей вид залучених коштів можуть використовувати тільки для короткострокових вкладень, постійно стежучи при цьому за поточною ліквідністю балансу.

Але переважну частину становлять все ж таки безпроцентні поточні рахунки. Часто деякі банки не стягують комісії з безпроцентних рахунків, їх взаємовідносини з клієнтами будуються на безоплатній основі – клієнт не платить за послуги, а банк не виплачує процентів по вкладах за умови зберігання на них стабільного залишку не нижче встановленого рівня.

В умовах відсутності плати по депозитам до запитання банки (як правило) намагаються залучити клієнтів і стимулювати приріст поточних внесків за рахунок надання їм додаткових послуг та підвищення якості обслуговування. Це, зокрема:

- кредитування з поточного рахунка;
- пільги вкладникам в одержанні кредиту;
- використання зручних для клієнта форм розрахунків (застосування кредитних карток, чеків);
- розрахунково-консультативне обслуговування тощо.

У більшості комерційних банків депозити до запитання мають найбільшу питому вагу у структурі залучених коштів.

До безстрокових депозитів відносять також **КОНТОКОРЕНТНИЙ РАХУНОК** (від італ. – *conto corrente* – поточний рахунок) – рахунок, що поєднує поточний і кредитні рахунки. На цьому рахунку відбиваються всі операції банку з клієнтами, тобто видача позичок своїм постійним клієнтам, які відчувають регулярну потребу у банківському кредитуванні, здійснення платежів за дорученням клієнтів, а також надходження виручки від реалізації продукції та інших грошових переказів на користь клієнта і на погашення позичок.

Кредитове сальдо цього рахунку означає, що клієнт має власні кошти, дебетове – що їх необхідно позичити йому для розрахунків. Цей кредит називають контокорентним. Він надається в національній або іноземній валюті відповідно до потреб клієнта в обсязі, який не перевищує встановлений ліміт (кредитну лінію).

Певну схожість з контокорентним рахунком має поточний рахунок з овердрафтом.

ПОТОЧНИЙ РАХУНОК З ОВЕРДРАФТОМ – рахунок, на якому на підставі угоди між банком і клієнтом допускається в певному розмірі перевищення суми списання з рахунку над величиною залишку коштів, що означає надання кредиту.

ОВЕРДРАФТ – це форма короткострокового кредитування (*англ. over* – понад, *draft* – проект), що надається банком клієнтові понад залишок на його поточному рахунку в банку у межах заздалегідь обумовленої суми (ліміту овердрафта).

Тобто, овердрафт – це кредит, виданий банком для поповнення особистого банківського рахунку фізичної особи, що напряму прив'язаний до зарплатної картки.

Банк покриває від'ємне сальдо на поточному рахунку клієнта в межах заздалегідь встановленого ліміту. Термін такого кредитування становить не більше 12-ти місяців. Розмір овердрафта розглядається та встановлюється банком індивідуально для кожного клієнта, виходячи з його середньомісячної зарплати та застосовуваної банком методики розрахунку ліміту овердрафта.

Погашення овердрафту здійснюється автоматично при зарахуванні на рахунок зарплати або будь-яких інших коштів. Крім того, також сплачуються відсотки, нараховані на фактичну заборгованість за кредитом, які, до речі, є набагато більшими, ніж за звичайним кредитом. Погашати такий кредит треба відразу й цілком, а не частинами, як звичайний кредит.

Одним із видів депозитів до запитання є **залишок коштів на кореспондентських рахунках, відкритих у даному банку іншими банками, який можна назвати *МІЖБАНКІВСЬКИМ ДЕПОЗИТОМ***.

Витрати на обслуговування поточних рахунків, як правило, найменші. Це найдешевший вид ресурсів. Збільшення частки даного компонента в ресурсній базі скорочує процентні витрати і знижує витратність ресурсів у цілому. Проте зміну залишків депозитів до запитання важко спрогнозувати, і цей вид ресурсів є найнестабільнішим елементом. Висока їх частка значно знижує ліквідність банку. Як свідчить практика, оптимальний рівень депозитів до запитання в ресурсній базі – до 30 %.

СТРОКОВІ ДЕПОЗИТИ – це грошові кошти, які розміщуються в банку на строго обумовлений термін і за умовами договору можуть бути вилучені тільки після закінчення цього терміну або після попереднього повідомлення банку у встановлений період.

Строкові депозити мають такі особливості:

- чітко встановлений строк зберігання;
- оформляються депозитним договором;
- не використовуються для здійснення поточних платежів;
- при достроковому вилученні депозиту банк застосовує штрафні санкції.

Строкові вклади є найпоширенішим видом депозитів, оскільки вони стабільні і зручні у банківському плануванні. Банки зацікавлені у залученні строкових вкладів, оскільки вони стабільні і дозволяють їм мати у своєму розпорядженні додаткові кошти тривалий час, що збільшує доходи банків за рахунок одержання відсотків від видаваних кредитів.

Кошти можуть бути вилучені вкладниками й до закінчення строку але після попереднього повідомлення банку. Дострокове вилучення вкладу вимагає виплати штрафу та зниження процента до рівня, який нараховується на звичайний вклад до запитання.

Ресурси, залучені у строкові депозити, залишаються у розпорядженні банку в межах чітко обумовленого часового інтервалу, а тому можуть використовуватись для фінансування триваліших за терміном, а отже і більш дохідних активних операцій. Відповідно і плата за залишками на строкових депозитах значно більша порівняно із вкладами до запитання і прямо залежить від розміру та терміну зберігання грошей на цих вкладах.

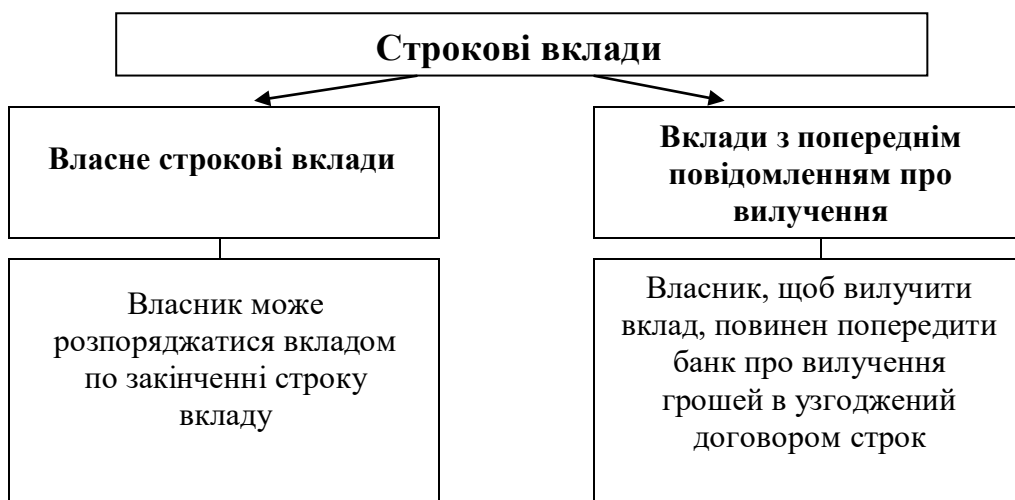
Сума, строки та умови приймання строкових депозитів визначаються банком відповідно до його фінансових можливостей за погодженням із вкладником.

Термін строкових депозитів найчастіше складає:

- від 30 до 89 днів;
- від 90 до 179 днів;
- від 180 до 359 днів;
- більше ніж 360 днів.

Ці депозити, порівняно із депозитами до запитання, не використовуються для здійснення платежів, строкові вклади виступають джерелом одержання доходів їх власниками. Кошти клієнти вкладають для одержання досить високих депозитних процентів, рівень яких залежить від терміну вкладу, виду внеску, облікової ставки НБУ, загальної динаміки ставок грошового ринку та інших факторів.

Визначальним при встановленні величини процентної ставки за строковими депозитами є термін, на який розміщені кошти: чим триваліший термін, тим вища процентна ставка. На величину процентної ставки впливає і частота виплати доходу: чим рідше здійснюються виплати, тим вищий рівень процентної ставки. Різновидами строкових депозитів є власне строкові депозити і депозити з попереднім повідомленням про вилучення (рис. 1).

Рис. 1 – Класифікація строкових депозитів

Власне строкові депозити повертаються власнику у заздалегідь обумовлений термін. Протягом цього терміну рахунок «заморожений» і банк має кошти повністю у своєму розпорядженні.

Строкові депозити з попереднім повідомленням про вилучення потребують від вкладника попереднього оформлення спеціальної заяви про вилучення коштів.

Однією з форм строкових вкладів є депозитні сертифікати, які широко використовуються в банківській практиці.

ОЩАДНИЙ (ДЕПОЗИТНИЙ) СЕРТИФІКАТ – це цінний папір, в якому вказується вкладена сума, ставка процента, термін погашення та інші умови договору і який засвідчують право вкладника на одержання після закінчення встановленого строку суми депозиту і процентів за ним.

Вони поділяються на такі, які можна передавати іншим особам (на пред'явника), і без права передачі (іменні) (рис. 2).

Рис. 2 – Класифікація строкових депозитів

Право передачі сертифікатів іншим власникам оформляється за допомогою передаточного надпису – **індосаменту**.

Доходи за депозитним сертифікатом нараховуються у вигляді:

- процентів на номінал;
- фіксованої премії;
- виграшу;
- дисконту (різниці між ціною розміщення та ціною погашення цінного папера).

Депозитний сертифікат може використовуватись його власником як платіжний засіб і обертатися на фондовому ринку.

Банку вигідно залучати строкові депозити, бо вони є більш стабільними і дають змогу банкові розпоряджатися ними тривалий термін. Незважаючи на зростання процентних витрат, збільшення частки строкових депозитів у загальній сумі зобов'язань є позитивним моментом, оскільки вони є найстабільнішою частиною ресурсів. Саме вони дають змогу кредитувати на більш тривалі терміни, але в результаті за ними сплачується вищий процент.

У зв'язку з тим, що на сьогодні вільних оборотних коштів у підприємств майже немає, у структурі строкових депозитів значною є частка вкладів

населення (депозити фізичних осіб). Витрати на залучення вкладів населення дещо нижчі, тому вони є вирішальним елементом стабільних ресурсів банку.

Іншими джерелами банківських ресурсів слугують грошові кошти, які банки запозичують самостійно з метою забезпечення своєї ліквідності. Зростання попиту на банківські кредити, підвищення темпів інфляції, з одного боку, і відносно повільне зростання депозитів – з іншого, обумовили необхідність **залучення банками додаткових джерел**, до яких відносяться:

- 1) кредити, отримані в інших банках (у тому числі, в НБУ);
- 2) цінні папери, які продаються за умов зворотного їх викупу (операції РЕПО);
- 3) позики на відкритому ринку.

Всі ці додаткові джерела отримали назву КЕРОВАНИХ ПАСИВІВ.

Вони дають комерційним банкам можливість бути готовими до непередбачених обставин (наприклад, раптовому відтоку депозитів, або заявам на надання кредитів). Комерційні банки можуть отримувати кредити шляхом придбання резервних фондів центральних банків. Отримання позики у центральному банку (НБУ) – це традиційна пасивна операція комерційних банків, яка пов'язана з наданням допомоги їм центральним банком у випадку тимчасової недостатності їх ресурсів.

3. Активні операції комерційних банків

АКТИВНІ ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ – це операції, що пов'язані з розміщенням та використанням власного капіталу, залучених і позичених коштів банків з метою отримання прибутку та підтримання своєї ліквідності.

Основними видами активних операцій комерційних банків є:

- кредитні операції;
- інвестиційні операції.

КРЕДИТУВАННЯ – процес складний та багатогранний, набуває нових й ефективних шляхів застосування й розвитку. У даний час кредитні операції носять рівноправний і добровільний характер і обидві сторони (кредитор і позичальник) виконують активну роль щодо своїх обов'язків і прав, які закріплюються між ними.

Положенням НБУ «Про кредитування» передбачено, що основними джерелами формування банківських кредитних ресурсів є власні кошти банків, залишки на розрахункових та поточних рахунках, залучені кошти юридичних та фізичних осіб на депозитні рахунки до запитання та строкові, міжбанківські кредити та кошти, одержані від випуску цінних паперів.

БАНКІВСЬКИЙ КРЕДИТ – будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми.

У процесі кредитування клієнтів комерційні банки завжди зустрічаються з суперечностями між дохідністю кредитних операцій, ризиками і ліквідністю вкладених у позички коштів. Чим більший дохід приносять позички, тим вищий ступінь кредитного ризику і нижча ліквідність вкладених у кредити активів, і навпаки. Якщо кредитна політика банку буде спрямована тільки на забезпечення високої ліквідності позичок, то він програє в конкуренції з іншими банками у прибутковості, а якщо пріоритетним буде прагнення тільки до високої прибутковості кредитів, то банк втратить платоспроможність, що межує з банкрутством.

Основні правові, фінансові та економічні принципи кредитування знаходять свій прояв у кредитній політиці комерційного банку. Головними елементами ефективного управління кредитами є: ретельно розроблена кредитна політика, якісне управління кредитним портфелем, ефективний контроль за кредитами і добре підготовлений для цієї роботи персонал.

Надання кредитів здійснюється виключно на комерційних засадах з обов'язковим додержанням таких умов:

- позичальнику – юридичній особі – кредити надаються в безготівковій формі шляхом оплати розрахункових документів з позичкового рахунку. Перевага надається такій формі розрахунку, яка передбачає оплату за розрахунковими документами за фактично відвантаженою продукцію (виконані роботи, надані послуги) та акредитивні форми;

- кредити для розрахунків із громадянами за укладеними з ними договорами за здану сільськогосподарську продукцію надаються в безготівковому порядку шляхом перерахування коштів на особові рахунки громадян. В окремих випадках ці кошти можуть видаватися готівкою;

- в окремих випадках кошти в рахунок наданого кредиту можуть бути перераховані на поточний рахунок позичальника для використання їх на цілі передбачені кредитним договором, зі збереженням права контролю банку за цільовим використанням кредиту;

- сума кредиту, що надається позичальнику, знаходиться в межах ліміту, встановленого для відділення (дирекції).

Надання кредитів відноситься до найбільш великої групи статей банківських активних операцій.

Кредити можна класифікувати за такими ознаками:

За сферами спрямування:

- у сферу виробництва;
- у сферу обігу;
- у сферу споживання.

Відповідно вони сприяють розвитку тієї чи іншої сфери.

За порядком надання:

- прямі;
- опосередковані (непрямі).

Опосередкованим є кредит, коли між кредитором і позичальником існує якийсь посередник. Наприклад, продавець продав товар покупцеві в кредит з оформленням операції векселем. А оскільки продавцю для продовження своєї

діяльності потрібні кошти, то під цей вексель він може отримати кредит у банку. У цьому разі кінцевим позичальником буде покупець товару, а кінцевим кредитором – банк. Продавець у такому випадку є посередником.

Залежно від цілей, на які необхідний короткостроковий кредит, він поділяється на:

- плановий;
- розрахунковий;
- на тимчасові потреби;
- платіжний.

За укрупненими об'єктами кредитування банківський кредит поділяється на три групи:

1) **кредит в основний капітал** (на технічне переозброєння, реконструкцію і розширення діючих підприємств, будівництво нових підприємств, у тому числі шляхом проведення самим банком лізингових операцій);

2) **кредит в оборотний капітал** (на придбання предметів праці – сировини, матеріалів, палива, тари тощо, на покриття витрат виробництва та обігу, на покриття дефіциту коштів для розрахунків);

3) **на споживчі потреби** (на індивідуальне і кооперативне житлове будівництво та придбання житла, на споживчі потреби населення тощо).

За характером забезпечення:

- забезпечені товарно-матеріальними цінностями;
- незабезпечені (бланкові).

Залежно від забезпеченості виділяються такі два види кредиту – забезпечені (ломбардні), незабезпечені (бланкові або персональні).

Незабезпечені (бланкові) кредити називаються в банківській практиці **довірчими**, надаються тільки під зобов'язання позичальника погасити позику. Ці кредити пов'язані з великим ризиком для банку, тому вимагають більш пильної перевірки кредитоспроможності позичальника і видаються під більш високі проценти. Незабезпечені кредити банки надають рідко, переважно досить надійним постійним клієнтам («першокласним позичальникам»).

Забезпечені кредити допускають наявність тієї чи іншої **застави**.

Забезпеченням кредиту може бути:

- нерухоме та рухоме майно,
- товарно-матеріальні цінності,
- цінні папери,
- гарантія чи поручительство третьої особи,
- страховий поліс,
- переуступка на користь банку дебіторської заборгованості позичальника тощо.

Зокрема, до забезпечених кредитів відносять іпотечні кредити, які надаються під заставу нерухомого майна.

Більшість кредитів, що надаються банками, мають забезпечення. Головна причина, виходячи з якої банки вимагають забезпечення, – це ризик понести збитки у випадку неспроможності боржника повернути позичку в строк.

Забезпечення не гарантує повернення позики, але зменшує ризик, оскільки у випадку ліквідації боржника банк стає кредитором, який одержує перевагу перед іншими кредиторами відносно будь-якого майна, яке слугує забезпеченням банківського кредиту.

Забезпечення кредиту надається позичальником при оформленні позики та знаходиться в розпорядженні кредитора (банку) повністю або частково до погашення кредиту.

Позики із забезпеченням поділяються на вексельні (застава векселя), фондові (під цінні папери), іпотечні (під заставу нерухомості).

За строками користування банківський кредит поділяється на:

- короткостроковий – до 1 року (та найкороткостроковіші – до 3 місяців, тижневі, одnodенні);
- середньостроковий – від 1 до 3 років (в інших країнах – до 5 років);
- довгостроковий (понад 3 роки).

На формування оборотного капіталу переважно використовується короткостроковий кредит, а на капітальні вкладення – довгостроковий.

За строками особливостями використання та повернення розрізняють кредити строкові, до запитання (онкольні), відстрочені (пролонговані) та прострочені.

Строкові кредити – це кредити, що надаються на визначений термін. **Кредити до запитання (безстрокові)** видаються банком на невизначений термін. Погашаються вони в міру появи для цього можливостей у клієнта. Але позичальник має погасити такі кредити за першою вимогою банку.

Онкольний кредит – це короткостроковий кредит, який погашається за першою вимогою банку. Він надається клієнтам під забезпечення комерційними та казначейськими векселями або іншими цінними паперами. Погашення цього кредиту позичальником здійснюється з обов'язковим попередженням з боку банку за 2-7 днів. Онкольний кредит вважається найбільш ліквідною статтею активу банку після касової готівки. Процентні ставки за онкольними позиками нижчі порівняно з іншими видами позик.

Відстрочені (пролонговані) – кредити, за якими на прохання позичальника був перенесений (пролонгований) термін погашення.

Прострочені – кредити, які не погашені клієнтом у передбачений кредитним договором термін.

За методом надання розрізняють кредити, які позичальники отримують одноразово, перманентно або гарантовано.

Одноразові кредити видаються на підставі документів, які позичальник подає банку для розгляду щоразу, коли в нього виникає потреба в позичці.

Перманентні позики переважно надаються клієнтам, які мають постійні кредитні відносини з банком. У цьому разі з позичкового рахунку оплачуються розрахункові документи (платіжні доручення, платіжні вимоги-доручення, чеки тощо) в межах установленого кредитним договором ліміту кредитування без погодження з банком розміру кожної позички і без оформлення її спеціальними документами.

Гарантійний кредит надається тоді, коли банк взяв на себе договірні

зобов'язання надати клієнту в разі потреби позичку протягом певного періоду у визначеному розмірі. Такий кредит може бути обумовлений конкретною датою або настанням певної причини, яка викликає потребу в кредиті.

За формою надання розрізняють кредити, що надаються відповідно до кредитної лінії, револьверні, контокорентні та овердрафт.

Кредитна лінія дає змогу позичальнику використовувати кредит поступово в межах обумовленої кредитним договором суми та терміну.

Револьверні (поновлювальні) – це кредити, які автоматично поновлюються в межах обумовленого кредитним договором розміру (ліміту).

У діяльності комерційних банків з розвинутою ринковою економікою найбільшого поширення набуло кредитування клієнта з його поточного рахунку – **контокорентний кредит**. При цьому кредиті банк відкриває клієнту контокорентний рахунок, з якого здійснюються усі платежі клієнта, в тому числі за рахунок кредиту в межах установленого ліміту, та зараховуються усі надходження клієнту, в тому числі в рахунок погашення кредиту. Таким чином, контокорентний рахунок поєднує в собі поточний рахунок з позичковим і може мати дебетове або кредитове сальдо. Це зручно як клієнтові, так і банку. Перший має можливість безперервно і без оформлення спеціальних документів отримувати кредит саме на ту суму, яка йому потрібна, а значить, не переплачувати проценти. Для банку спрощується процес кредитування. Банк і клієнт у будь-який момент бачать, чи є на рахунку вільні кошти, чи числиться заборгованість за позичкою.

Овердрафт вважають різновидом контокоренту. Овердрафт – це від'ємне або дебетове сальдо на рахунку позичальника. Окрім поточного рахунку, у разі потреби банк відкриває клієнтові позичковий рахунок, з якого оплачуються розрахункові документи. Розмір кредиту обмежується лімітом, величина якого і строк користування кредитом за овердрафтом визначаються кредитним договором.

Спеціальний позичковий рахунок застосовується банком в окремих випадках, наприклад, при кредитуванні позичальника під заставу векселів.

За методами погашення розрізняють кредити:

1) з **одноразовим поверненням**, коли заборгованість за позичкою погашається у визначений у кредитній угоді день після закінчення обумовленого періоду;

2) **достроково** на вимогу банку чи за бажанням самого позичальника;

3) з **погашенням у розстрочку**, тобто окремими платежами протягом установленого кредитним договором терміну (наприклад, кредити на капітальні вкладення) або у міру надходження виручки від реалізації продукції на позичковий рахунок після завершення кожного циклу кругообігу капіталу;

4) з **регресією платежів**, коли кредити були видані під гарантію, поручительство чи інше боргове зобов'язання третьої особи.

За характером нарахування процентів за кредит розрізняють:

– **кредити з фіксованою процентною ставкою**, які характерні для стабільної економіки, однак можуть видаватися на короткий строк і в умовах інфляції;

– **кредити з плаваючою процентною ставкою (ролloverні)**, які застосовуються банками в умовах високих темпів інфляції та при видачі кредитів на тривалий термін з метою зменшення кредитного ризику та уникнення збитків. У цьому випадку, відповідно до кредитного договору, процентні ставки періодично переглядаються і, звичайно, співвідносяться з рівнем облікової ставки центрального банку (НБУ) і темпами інфляції;

За способом сплати процентів за кредит розрізняють:

– у більшості банківських кредитів **процент сплачується через певний відрізок часу** після їх видачі (як правило, 1 раз у місяць). Це так звані **звичайні позики**;

– на відміну від звичайних кредитів, надання **дисконтного кредиту** передбачає утримання позикового проценту (дисконту) при його видачі. Прикладом такого кредиту є обліковий кредит (покупка банком переказних векселів у клієнтів-векселеутримувачів).

За ступенем ризику кредити поділяються на:

– **стандартні** – надаються позичальникам, що раніше своєчасно розраховувалися з банком за позичками і процентами та мають належну фінансову стійкість, яка забезпечить погашення кредиту в майбутньому.

– **з підвищеним ризиком** – до них належать бланкові кредити та кредити, надані клієнтам з нестійким фінансовим становищем або які допускали прострочені платежі у минулому.

Розглянемо особливості короткострокового, середньострокового та довгострокового кредитування.

За кількістю кредиторів банківський кредити бувають:

- 1) надані одним банком (двосторонні);
- 2) надані кількома банками (багатосторонні):

- консорціумні (синдіковані);
- паралельні.

У двосторонньому кредиті беруть участь банк і позичальник.

За консорціумного кредиту для кредитування клієнта з метою зменшення ризику чи неможливості надання кредиту одним банком (за недостатності кредитних ресурсів або необхідності дотримання економічних нормативів, установлених центральним банком) створюється банківський консорціум.

При цьому один банк виступає в ролі банку-менеджера, який укладає з позичальником кредитну угоду і надає кредит, а також стягує заборгованість за позичкою і процентами та розподіляє їх між членами консорціуму. За виконання таких функцій банк-менеджер отримує від інших учасників консорціуму комісійну винагороду.

При паралельному кредиті кожен з банків на свою частку в загальній сумі кредиту, який надається одному позичальнику, укладає з останнім кредитний договір.

Процес короткострокового кредитування складається з 4-х стадій:

- програмування кредиту;
- надання кредиту;

- використання;
- повернення банківських позик зі сплатою процентів.

Програмування кредитів дозволяє визначити перспективу кредитно-розрахункових відносин і забезпечити підприємства кредитними грошовими коштами для стимулювання їх підприємницької діяльності та розвитку.

Для отримання кредитів (відкриття кредитної лінії) підприємство укладає з банком кредитну угоду (договір). В договорі визначаються основні умови надання позик, їх розмір, строки та величина процентних ставок. Якщо змінюється кон'юнктура грошового ринку, умови договору можуть переглядатися.

Залежно від особливостей участі в кругообороті капіталу банківські позики поділяються на *авансові* та *компенсаційні*. Якщо на першій стадії кругообороту капіталу позики випереджають власні кошти підприємства, то вони носять *авансовий характер*. При використанні позик на відшкодування коштів, що вже вкладені у господарський оборот, вони носять *компенсаційний характер*.

Серед короткострокових кредитів комерційних банків помітне місце займають *вексельні кредити операцій*:

- облік векселів (обліковий кредит);
- застава векселів.

ОБЛІК ВЕКСЕЛЯ – це своєрідна купівля векселя банком. При цій купівлі векселя у векселедержателя банк купує право отримання грошей по векселю по закінченні строку. За те, що банк авансує векселедержателя раніше, ніж наступить строк погашення цього векселя, він стягує з векселедержателя *обліковий відсоток*, або *дисконт*.

ДИСКОНТ – це різниця між сумою, яка позначена на векселі, тобто номінал векселя, і сумою, яку банк сплачує при обліку векселя. По закінченні строку векселя банк пред'являє його боржнику для погашення. Вигода цієї операції для банку – в отриманні дисконту, а для векселедержателя – в отриманні грошей раніше строку його погашення.

ЗАСТАВА ВЕКСЕЛЯ відрізняється від обліку векселя тим, що вексель переходить від векселедержателя до банку не назавсім, а терміново у вигляді застави позички, яка надається банком. По закінченні строку позички позичальник повинен її погасити та сплатити проценти по ній, після чого банк повертає йому вексель. А потім, коли наступить строк сплати по векселю, векселедержатель пред'являє вексель боржнику для погашення.

З вексельним обігом пов'язане надання ще одного кредиту – акцептного. На відміну від облікового кредиту, який надається векселедержателю (одержувачу коштів по векселю), **АКЦЕПТНИЙ КРЕДИТ** надається векселедавцю (платнику по векселю) і виступає гарантійною послугою. Гарантійною послугою, крім акцептного кредиту, виступає **АВАЛЬНИЙ**

КРЕДИТ. Його призначення – покрити зобов'язання клієнта, якщо він не зможе виконати їх самостійно.

Авальний кредит існує у вигляді *різноманітних форм гарантій або доручень*:

- доручення по кредиту;
- гарантія платежу;
- гарантія постачання;
- гарантія надання позики.

Банківські гарантії покликані компенсувати різні види ризику господарських партнерів клієнта.

Характер *середньострокових та довгострокових кредитів* визначає особливості процедури кредитування. Вивчаючи кредитну заяву потенціального клієнта, банк розглядає кредитоспроможність позичальника, його можливості погасити позику у визначений строк та господарську цілеспрямованість кредиту.

Кредити на довгі строки надаються *під забезпечення* у зв'язку з великим ризиком їх своєчасного погашення. Забезпеченням позички крім *майна* клієнта виступають *гарантії* або *поручительство третьої сторони*. Гарантії можуть мати форму прямої гарантії, страхування або обов'язок узяти на себе частину позики після її надання.

Велику увагу банк приділяє надійності кредитування з точки зору погашення кредиту. У кредитному договорі, як правило, є графік погашення позики.

Рівень процентної ставки по середньостроковим та довгостроковим позикам залежить від кон'юнктури на ринку позичкового капіталу, величини та строків погашення позички, фінансового стану позичальника та перспектив його діяльності. У кредитному договорі встановлюється *фіксована процентна ставка* (на весь строк дії договору), або *змінна (плаваюча) ставка*.

Ці ставки спираються (орієнтуються) на *базову ставку*, яка публікується у пресі в промислово розвинених країнах. Ця процентна ставка є найнижчою і встановлюється для «першокласних позичальників» («прайм рейт»), тобто для найбільш надійних крупних позичальників. Вона є базовою для встановлення інших процентних ставок.

Важливим розділом кредитного договору є обов'язки позичальника – їх кількість і характер залежать від фінансового стану підприємства, кваліфікації його керівництва. Банк вимагає надання балансових звітів підприємствами-позичальниками та іншої інформації. Банк також контролює структуру оборотного капіталу підприємства-позичальника з точки зору ефективності його використання.

Для зменшення ризику банк також вимагає страхування тієї частини ризику, яка піддається страхуванню; заборони передачі у заставу активів підприємства для забезпечення по позичках інших кредиторів; обмеження розміру капітальних вкладень; купівлі цінних паперів.

У світовій практиці довгострокового кредитування важливе місце займають *ІПОТЕЧНІ КРЕДИТИ*, які надаються під заставу нерухомості. Комерційні банки надаючи позички для придбання та будівництва житлових та виробничих будинків, кредитують при цьому усі сфери економіки.

На основі дотримання принципів кредитування виник особливий кредитний механізм, який включає також кредитне планування й управління

кредитом, умови та методи кредитування, способи їх кількісного регулювання.

Кредитування здійснюється в межах параметрів, визначених політикою банку, які включають пріоритетні напрями в кредитуванні; обсяги кредитів та структуру кредитного портфеля; граничні розміри кредиту на одного позичальника; методику оцінки фінансового стану та кредитоспроможності позичальника; рівень процентної ставки тощо.

Кредити надаються тільки на комерційних засадах з додержанням таких умов:

- оцінки установою банку кредитоспроможності позичальника, фінансової стабільності, рентабельності, ліквідності;
- кредитуються тільки ті види діяльності позичальника, які передбачені його статутом;
- позичальник повинен мати власне майно і брати участь у фінансуванні об'єкта, що кредитується.

Комерційні банки здійснюють свою діяльність в умовах конкуренції, що постійно посилюється. В умовах конкуренції важливим видом активних операцій комерційних банків є їх інвестиційна діяльність.

ІНВЕСТИЦІЙНІ ОПЕРАЦІЇ означають вкладання коштів у цінні папери підприємств (державних, колективних, приватних) та установ на порівняно тривалий період часу.

Інвестиції банків певними рисами відрізняються від кредитів:

- позика припускає використання коштів протягом відносно короткого проміжку часу з умовою повернення її з виплатою позичкового процента. Інвестування ж означає вкладання грошей з метою забезпечити надходження коштів протягом порівняно тривалого часу до того, як вкладені кошти повернуться до власника;
- при банківському кредитуванні ініціатором угоди, звичайно, виступає боржник, а при інвестуванні – банк, який намагається купити активи на ринку цінних паперів;
- в більшості кредитних угод банк – головний і один з небагатьох кредиторів, тоді як в інвестиційному процесі він, як правило, – один з багатьох кредиторів (інвесторів);
- кредитування пов'язане з особистими відносинами банку з позичальником, інвестування ж є знеособленою діяльністю комерційного банку через різні види цінних паперів багатьох підприємств та установ.

Цілі інвестиційної діяльності комерційного банку полягають у тому, щоб забезпечити собі збереження коштів, диверсифікацію (розподіл інвестиційних грошових коштів між різними об'єктами вкладень з метою зниження ризику можливих втрат капіталу чи доходів); дохід і ліквідність.

Доходність і ліквідність – це основні фактори, пов'язані з інвестиційною діяльністю комерційних банків.

ІНВЕСТИЦІЙНІ ЦІННІ ПАПЕРИ – це зобов'язання, які обертаються на ринку у вигляді **векселів, облігацій, акцій, сертифікатів тощо.**

Цінні папери можуть бути об'єктом банківських інвестицій за двох умов:

- вони повинні обертатися на ринку;

- слугувати фінансовими зобов'язаннями.

З точки зору отримання доходу, **інвестиції комерційних банків** – це друге джерело банківського прибутку після процентів по кредитах. Доходи від цінних паперів банки отримують у вигляді дивідендів, відсотків, зміни курсової вартості цінних паперів на фондовому ринку.

Комерційні банки особливу увагу приділяють якості цінних паперів, які вони купують.

Між кредитними та інвестиційними операціями комерційних банків існує тісний зв'язок. Банки зобов'язані підтримувати оптимальну структуру своїх активів і залежно від економічної ситуації змінювати її або на користь кредитів, або на користь інвестицій. З ряду причин інвестиції не повинні мати таку ж ліквідність, як позички.

Банківським інвестиціям властиві **фактори ризику**.

Кредитний ризик характерний для цінних паперів, котрі пов'язані з імовірністю того, що фінансові можливості емітента знизяться так, що він буде неспроможним виконати свої фінансові зобов'язання.

Ринковий ризик може виникнути у зв'язку з непередбаченими змінами на ринку цінних паперів або в економіці, в результаті яких привабливість деяких паперів як об'єктів вкладення коштів може бути частково втрачена, а тому їх продаж буде можливий тільки з великою знижкою.

Процентний ризик пов'язаний з фіксацією процента по облігаціях у договірному порядку з моменту їх випуску й відносною свободою коливань ринкових ставок вгору і вниз. Чим більше часу до погашення облігації (або іншого кредитного зобов'язання), тим вищий ризик, пов'язаний з динамікою ставки процента.

ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА – це діяльність комерційного банку, прямо пов'язана з ризиком від активних операцій з цінними паперами і яка вимагає від керівництва банку визначеної тактики, стратегії та конкретних дій у цій сфері банківської діяльності. Вона спрямована на забезпечення дохідності та ліквідності банківських коштів.

Світова практика випрацювала так зване **«золоте правило інвестицій»**: «дохід від вкладень у цінні папери завжди прямо пропорційний ризику, на який готов піти інвестор заради отримання бажаного доходу».

Таким чином, існує взаємозалежність між основними факторами вкладення коштів в цінні папери – дохідністю, ліквідністю та ризиком. Існує протиріччя між вимогами ліквідності та бажаної дохідності (прибутковості) банківських операцій. Таке протиріччя проявляється фактично в кожній фінансовій операції комерційного банку.

Готовність жертвувати ліквідністю заради доходності (прибутковості), і навпаки, означає прийняття банком рішення йти на більший або менший **інвестиційний ризик**.

Один з методів зменшення ризику, пов'язаного з інвестиціями – **ДИВЕРСИФІКАЦІЯ**. Вона означає формування інвестиційного портфелю за рахунок цінних паперів багатьох видів, різної якості і різних строків погашення.

Мета диверсифікації – мінімізувати ризик у випадку неможливості

виконання боржником (емітентом) своїх зобов'язань.

Банки намагаються підтримувати відповідну структуру строків погашення цінних паперів. Один з підходів, який використовують чимало банків – підтримка **«сходинкової» структури**. Це означає, що кошти таким чином вкладаються в цінні папери, щоб кожен рік наступав строк погашення (платежу) певної їх частини.

Чимало комерційних банків в інвестиційній діяльності дотримуються **стратегії «штанги»**, її суть полягає в тому, що істотна частка інвестиційного портфеля складається з довгострокових зобов'язань, урівноважених короткостроковими цінними паперами при незначній кількості або відсутності середньострокових цінних паперів. Цей метод базується на висновках фінансових аналітиків банку.

4. Фінансові послуги комерційних банків

Комерційні банки надають своїм клієнтам різноманітні **фінансові послуги**:

- обслуговування платіжного обігу;
- обслуговування зовнішньоекономічної діяльності;
- лізингові;
- факторингові;
- довірчі (трастові);
- гарантійні;
- посередницькі;
- консультаційні;
- послуги по зберіганню цінностей.

Обсяг та різноманітність банківських послуг за останні роки збільшується, і це стає важливим джерелом банківського прибутку.

1. Обслуговування платіжного обігу – одна з найдавніших сфер банківських послуг. За дорученням своїх клієнтів комерційні банки проводять готівкові та безготівкові платежі як за рахунок коштів клієнтів, так і на кредитній основі. Умовою користування послугами щодо організації платіжного обігу є відкриття клієнтом у банку поточного рахунку.

Найпоширенішим є безготівковий платіжний обіг, який здійснюється за допомогою **переказів** або **інкасо**.

Платежі за допомогою переказів проводяться банками за дорученням клієнта шляхом списання коштів з його рахунку і зарахування їх на рахунок вказаної клієнтом особи. Якщо клієнт і його партнер мають поточні рахунки в одному комерційному банку, операція зводиться до дебетування одного рахунку і кредитування іншого. Якщо рахунки відкриті в різних банках, проводяться міжбанківські розрахунки за допомогою системи кореспондентських зв'язків. Такі зв'язки між двома банками будуються шляхом взаємного відкриття один одному розрахункових рахунків. Надходження та списання коштів з міжбанківських операцій сальдуються, а розрахунки між

банками здійснюються на базі взаємного заліку надходжень та вимог (*клірингу*).

Поширеним видом послуг комерційних банків по обслуговуванню платіжного обігу є *інкасування векселів і чеків*. Інкасування векселів провадиться банком за дорученням клієнта до настання строку виплати по векселю (його погашення). Воно оформляється інкасовим індосаментом, надписом на векселі, який містить доручення власника векселя банку одержати оплату. Згідно зі строком погашення банк одержує від боржника потрібну суму, гасить вексель і перераховує гроші на рахунок клієнта.

Інкасування чеків означає прийняття банком від свого клієнта чеків, які є розпорядженням на списання коштів з рахунку клієнта в оплату за товар або послуги.

Комерційні банки, виконуючи функції обслуговування платіжного обігу, проводять також інкасування розрахункових документів. Серед них – платіжні вимоги, платіжні доручення, чеки.

2. Обслуговування зовнішньоекономічної діяльності полягає в посередництві банку в фінансових розрахунках між експортерами та імпортерами, а в разі необхідності – в кредитуванні. Посередництво в розрахунках здійснюється на основі кореспондентських зв'язків між банками двох країн – експортера та імпортера, які передбачають існування розрахункового рахунку банка-кореспондента.

При здійсненні експортно-імпортних операцій застосовується схожа на факторинг операція – форфейтинг.

ФОРФЕЙТИНГ – це операція з купівлі боргу, при якій форфейтор (той, хто купує борг) бере на себе зобов'язання відмови звертатися до кредитора при неспроможності стягнення боргу з боржника.

Форфейтинг – це своєрідна форма кредитування експортерів-продавців в процесі купівлі їх векселів при продажу товарів та послуг шляхом комерційного кредиту. У проведенні форфейтингу беруть участь такі сторони:

- експортер – продавець товарів та послуг;
- імпортер – покупець товарів та послуг;
- форфейтор (банк або фінансова компанія).

Форфейтинг з'явився в 60-х роках XX століття. Головними причинами і чинниками, що спонукали цей процес були: зростаючий попит на міжнародний кредит та постійна потреба господарюючих суб'єктів у коштах.

Сутність форфейтингу полягає в тому, що форфейтор купує у експортера-продавця товарів та послуг вексель або інший актив, який надав йому імпортер. Експортер акцептує вексель як засіб платежу за товари та послуги і прагне передати всі ризики та відповідальність форфейтору, який купує вексель в обмін на термінову сплату готівкових грошей. Облік здійснюється за вирахуванням дисконту, після того як форфейтор отримав вексель. Відрахування узгодженої суми здійснюється від номінальної вартості векселя.

При проведенні форфейтингових операцій вексель використовується частіше, ніж інші грошові документи. Це пов'язано з тим, то використання векселя має багаторічний досвід. Цей цінний папір забезпечує швидке та безперешкодне проведення операцій та правову основу, яка закладена ще

Женевською конвенцією 1930 року. Використання векселів при форфейтуванні потребує обов'язкового страхування. Це пов'язано з виникненням цілої системи ризиків (комерційних, валютних, політичних).

3. Лізингові послуги відносяться до нових нетрадиційних видів послуг комерційних банків.

ЛІЗИНГ являє собою здачу в оренду на тривалий строк предметів довгострокового використання. Як правило, протягом строку дії договору про лізинг орендар сплачує орендодавцю повну вартість взятого в оренду майна.

Отже, **лізинг** можна розглядати як різновид довгострокового кредиту, що надається у майновій формі і погашається клієнтом у розстрочку.

На прохання клієнта банк закупає певне майно (устаткування, транспортні засоби, ЕОМ та ін.) і бере на себе практично усі зобов'язання власника. Клієнт, на прохання якого було куплене майно, укладає з банком строковий договір оренди, в якому визначаються, поряд з іншими умовами, розмір орендної плати і періодичність її внеску.

Орендна плата складається з таких складових:

- амортизації майна;
- комісійної винагороди за лізингові послуги, що дорівнює проценту за кредит.

Дохід банку від лізингових операцій включає:

- лізинговий процент;
- залишкову вартість майна до моменту закінчення строку оренди.

Плата за лізингову послугу нижча від позичкового процента, тому клієнту вигідніше користуватися лізингом, ніж брати грошову позику для купівлі дорогого обладнання. Обов'язковою умовою є страхування об'єкту лізингу.

Лізинг є одним з найпривабливіших шляхів отримання на умовах товарного кредиту коштів для здійснення виробничої діяльності, особливо для малого та середнього бізнесу. Ідея лізингу – одна з найстаріших у світі бізнесу.

Термін «лізинг» походить від англійського дієслова «*to lease*», що означає «брати в оренду».

Лізингова діяльність в Україні регулюється Законом України «Про лізинг» від 16 грудня 1997 року.

З економічного погляду лізинг має певну схожість з банківським кредитом, який надається на придбання основних фондів. Кредитні та лізингові відносини між позичальником (лізингоодержувачем) та кредитором (лізингодавцем) будуються на умовах терміновості, платності, поверненості, матеріального забезпечення (застави).

Разом з тим між банківським кредитом та лізингом є певні відмінності. Лізинг можна також розглядати з трьох позицій – це *і оренда, і кредит, і інвестиції*.

Об'єктом лізингу може бути будь-яке майно, що його можна віднести до основних фондів, яке не заборонене до вільного обігу на ринку і щодо якого немає обмежень на передачу в лізинг (оренду). До об'єктів лізингу належать: машини та обладнання; засоби обчислювальної техніки; транспортні засоби; виробничі будівлі та споруди; інші основні фонди.

Класичному лізингу притаманний тристоронній характер взаємовідносин між трьома основними **суб'єктами лізингу**: лізингодавцем, лізингоодержувачем, постачальником лізингового майна.

Лізингодавець – суб'єкт підприємницької діяльності, у тім числі банківська (небанківська) фінансова установа, яка передає в користування об'єкти лізингу згідно з договором.

Лізингодавцями можуть бути: лізингові компанії; комерційні банки; філії, підрозділи підприємств – виробників обладнання.

Лізингоодержувач – суб'єкт підприємницької діяльності, який отримує в користування об'єкти лізингу за договором.

Лізингоодержувачами можуть бути юридичні особи, зайняті виробництвом тієї чи іншої продукції; фізичні особи, що займаються підприємницькою діяльністю.

Постачальник лізингового майна – суб'єкт підприємницької діяльності, який виготовляє машини, обладнання тощо і передає власне майно, яке є об'єктом лізингу.

До категорії продавців майна належать:

- виробники машин та обладнання;
- оптово-збутові організації;
- торгові фірми;
- власники майна та інші учасники угоди.

Підприємство-лізингоодержувач також здобуває дуже суттєві **переваги**:

- лізинг дає змогу на 100 % фінансувати придбання основних фондів на відміну від банківського кредиту, де фінансовими ресурсами забезпечується тільки 60-70 % їхньої вартості;

- підприємству простіше отримати майно в лізинг, ніж позику на його придбання; лізингове майно виступає як застава, право власності на нього належить лізингодавцю;

- лізинг дає підприємству більше можливостей для маневрування під час виплати лізингових платежів, оскільки останні здійснюються підприємством, як правило, після отримання виручки від реалізації продукції, що її вироблено на обладнанні, узятому в лізинг;

- зменшується ризик морального старіння обладнання, тому що підприємство бере його не у власність, а в оренду: відтак розширюються можливості оперативного оновлення застарілої техніки без залучення власного капіталу на його фінансування;

- лізингові платежі включають до складу валових витрат, що зменшує оподатковуваний прибуток підприємства-лізингоотримувача;

- плата за лізингову послугу, як правило, нижча від позичкового банківського процента.

Лізинг *залежно від особливостей здійснення лізингових операцій*, може бути двох видів – фінансовий чи оперативний.

ФІНАНСОВИЙ ЛІЗИНГ – це договір лізингу, в результаті укладання якого лізингоодержувач на своє замовлення отримує в платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, не менший строку, за який амортизується

60 % вартості об'єкта лізингу, визначеної в день укладання договору.

Майно, передане за договором фінансового лізингу, зараховується на баланс лізингоодержувача з зазначенням, що це майно взято у фінансовий лізинг. Після закінчення строку договору фінансового лізингу об'єкт лізингу, переданий лізингоодержувачу згідно з договором, переходить у власність лізингоодержувача або викуповується ним за залишковою вартістю.

При фінансовому лізингу всі витрати на утримання об'єкта лізингу, пов'язані з його страхуванням, експлуатацією, технічним обслуговуванням та ремонтом, несе лізингоодержувач, якщо інше не передбачено договором лізингу.

ОПЕРАТИВНИЙ ЛІЗИНГ – це договір лізингу, в результаті укладання якого лізингоодержувач на своє замовлення отримує у платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, менший строку, за який амортизується 90 % вартості об'єкта лізингу, визначеної в день укладання договору.

Майно, передане за договором оперативного лізингу, залишається на балансі лізингодавця. При оперативному лізингу всі витрати на утримання об'єкта лізингу, крім витрат, пов'язаних з його експлуатацією та поновленням використаних матеріалів, несе лізингодавець, якщо інше не передбачено договором лізингу.

Після закінчення строку договору оперативного лізингу він може бути продовжений або об'єкт лізингу підлягає поверненню лізингодавцю і може бути повторно переданий у користування іншому лізингоодержувачу за договором лізингу.

Залежно від форми здійснення лізинг може бути зворотним, пайовим, міжнародним тощо.

Зворотний лізинг – це договір лізингу, який передбачає придбання лізингодавцем майна у власника і передачу цього майна йому у лізинг;

Пайовий лізинг – це здійснення лізингу за участю суб'єктів лізингу на основі укладення багатостороннього договору та залучення одного або кількох кредиторів, які беруть участь у здійсненні лізингу, інвестуючи свої кошти;

Міжнародний лізинг – це договір лізингу, що здійснюється суб'єктами лізингу, які перебувають під юрисдикцією різних держав, або в разі якщо майно чи платежі перетинають державні кордони. Міжнародний лізинг здійснюється відповідно до законодавства України, міжнародних договорів, в яких бере участь Україна, та договорів, укладених суб'єктами лізингу. При здійсненні операцій міжнародного лізингу сплачуються мито, податок на додану вартість та акцизний податок відповідно до законодавства України.

Одним з найновіших видів міжнародного лізингу є **леверідж-лізинг** – створення довірчої компанії лізинговою компанією і орендаром, яка (компанія) купує устаткування у фірми-виробника і здає його в довготермінову оренду іншим фірмам і компаніям. Вигода для цих компаній і фірм – використання податкових пільг, зокрема пов'язаних з прискореною амортизацією.

Сучасними формами міжнародного лізингу також є **ліз-бек**, за якого лізингова фірма купує за готівку засоби праці у фірми-виробника в іншій країні,

а відтак надає їх цій же фірмі в оренду. Міжнародний лізинг поділяється на імпортовий та експортний.

Імпортний лізинг – це купівля устаткування вітчизняною лізинговою компанією у зарубіжних фірм з метою наступної передачі його в оренду вітчизняним підприємствам і компаніям.

Експортний лізинг – форма лізингу, за якої в лізинговому контракті передбачається закупівля лізинговою фірмою засобів праці у національного підприємства-виробника (власника), а відтак надання їх в оренду за кордон іноземному лізингокористувачу.

Лізингоодержувач за користування об'єктом лізингу вносить періодичні лізингові платежі. Лізингові платежі відповідно до законодавства України відносяться на валові витрати виробництва та обігу лізингоодержувача.

Лізингові платежі включають:

- 1) суму відшкодування вартості об'єкта лізингу, що амортизується, на строк, за який вноситься лізинговий платіж – амортизаційні відрахування, (*A*);
- 2) суму, що сплачується лізингодавцю як відсоток за кредит для придбання майна згідно з договором лізингу, (*П_{кр}*);
- 3) платіж-винагорода лізингодавцю за отримане в лізинг майно – лізингова маржа, (*П_{вин}*);
- 4) відшкодування страхових платежів за договором страхування об'єкта лізингу, якщо об'єкт застрахований лізингодавцем, (*П_{страх}*);
- 5) інші витрати лізингодавця, передбачені договором лізингу (*П_{інші}*).

Таким чином, загальна сума лізингових платежів (*ЛП*) складатиме:

$$ЛП = A + П_{кр} + П_{вин} + П_{страх} + П_{інші}$$

4. ФАКТОРИНГ – це купівля банком у клієнта права на вимогу боргу (без права зворотної вимоги до клієнта).

Також являє новий вид нетрадиційних банківських послуг. Як правило, банк купує дебіторські рахунки, пов'язані з постачанням товарів або наданням послуг.

Факторинг виник у 50-ті роки ХХ століття. Він являє собою придбання фактор-фірмою (в ролі якої найчастіше виступають банки) у клієнта права стягнення боргів.

Факторинг здійснюється наступним чином. Банк купує у своїх клієнтів їх вимоги до дебіторів (боржників) та виплачує їм від 70-90% суми боргу у вигляді авансу. Залишені 30-10% суми банк тимчасово стягує у вигляді компенсації ризику до погашення боргу. Після погашення боргу банк повертає стягнену суму клієнту. За факторні операції банк стягує з клієнта плату, яка включає комісію за послуги по обслуговуванню боргу у розмірі 1,5-3,0% від загальної суми куплених банком рахунків, а також позичковий процент, нарахований на виданий клієнту аванс.

Головна мета факторингу – інкасування дебіторських рахунків клієнта та отримання платежів, що надходять від боржників. За ці послуги фактор

отримує комісійну винагороду від загальної суми придбаних рахунків.

Плата за факторингове обслуговування залежить від виду факторингу, фінансового стану підприємства-позичальника, масштабів і структури його виробничої діяльності та надійності покупців. Визначаючи плату за факторинг, ураховують відсоток за кредит і середній термін обороту коштів банку в розрахунках із покупцем.

Факторингова послуга оформлюється шляхом укладання договору між фактором та його клієнтом. У ньому визначаються вид факторингу, розмір кредиту та відсоткова ставка, сума винагороди, гарантія виконання взаємних зобов'язань та матеріальна відповідальність за їх невиконання, порядок оформлення документів.

У міжнародній практиці існують наступні **види факторингового обслуговування**:

- 1) придбання рахунків зі знижкою та зі сплатою фактору;
- 2) прийняття фактором всіх операцій з обліку продажу;
- 3) ведення рахунків дебіторів клієнта;
- 4) підготовка звітів про стан рахунків клієнта та інкасування боргів;
- 5) надання гарантій повної оплати товарів.

При наданні послуг підприємствам та організаціям через факторинг комерційні банки керуються положеннями Національного банку України.

Уступка вимоги кредитором іншій особі передбачає перехід до набувача вимоги прав, що забезпечують виконання зобов'язання, та регулюється Цивільним кодексом України.

Існують різні **види факторингових операцій**:

- відкриті (конвенційні) та закриті (конфіденційні), з правом регресу і без нього,
- внутрішній та зовнішній факторинг,
- повний та частковий факторинг,
- з попередньою оплатою та без попередньої оплати.

При відкритому (конвенційному) факторингу підприємство-постачальник повідомляє підприємство-покупця (дебітора) про те, що права на одержання оплати переуступлено банку або факторинговій компанії. І всі платежі направляються на адресу банку (фактору).

При закритому (конфіденційному) факторингу боржники не повідомлені про посередництво банку (фактора). Закритий факторинг передбачає, що ніхто з контрагентів постачальника не знає про переуступку ним прав на одержання оплати банку чи факторинговій компанії.

Факторинг з правом регресу означає, що банк має право зворотної вимоги до постачальника відшкодувати сплачену суму, тобто постачальник несе кредитний ризик. Це дозволяє банку (факторинговій компанії) повернути підприємству-постачальнику розрахункові документи, від оплати яких відмовився покупець, і вимагати повернення підприємством-постачальником коштів.

Факторинг без права регресу в світовій практиці укладається досить рідко, так як вважається, що вона виправдана лише в тому випадку, коли

можливість появи суперечливих моментів або настання неплатоспроможності платника зведена до мінімуму. Від виду операції залежить ступінь ризику, яка визначає і вартість операції (комісійну винагороду банку). Факторинг без права регресу означає, що банк (факторингова компанія) бере на себе весь ризик щодо платежу.

Внутрішній факторинг передбачає, що постачальник, його контрагент та банк перебувають у тій самій країні.

Зовнішній факторинг передбачає, що одна зі сторін факторингової угоди перебуває за кордоном.

Повне факторингове обслуговування включає, крім суто факторингових послуг, надання ряду інших: аудиторських, обліку дебіторської заборгованості, повного управління борговими зобов'язаннями тощо.

Частковий факторинг – це оплата банком (факторинговою компанією) лише рахунків-фактур постачальника.

Факторинг з попередньою оплатою передбачає негайну оплату розрахункових документів постачальника, як тільки їх буде надано банку (факторинговій компанії).

Факторинг без попередньої оплати – це такий вид факторингу, коли банк (факторингова компанія) зобов'язується оплатити передані йому постачальником розрахункові документи лише в день оплати документів боржником.

Переваги факторингу для клієнта:

- більша гарантія своєчасного стягнення (інкасування) дебіторської заборгованості покупця;
- зменшення кредитного платіжного ризику;
- надання продавцю короткострокового кредиту;
- можливість планувати платіжний оборот;
- прискорення оборотності оборотного капіталу;
- покращення кредитоспроможності, оскільки оплата за продукцію (роботи, послуги) здійснюється банком (факторинговою компанією) протягом 2-3 днів з моменту укладення факторингової угоди.

Крім того, банки (фактор-фірми) надають своїм клієнтам додаткові послуги.

Недоліком факторингу для підприємства є вища вартість цієї послуги порівняно зі звичайним кредитом.

5. ДОВІРЧІ (ТРАСТОВІ) ПОСЛУГИ – це вид діяльності комерційного банку за дорученням клієнта.

Вони включають виконання робіт по обліку операцій, збереженню цінностей, розміщенню коштів, фінансовому аналізу тощо. Банки здійснюють довірчі операції для приватних осіб, фірм, благодійних організацій, різних фондів.

ТРАСТОВІ (ДОВІРЧІ) ПОСЛУГИ – це послуги, що ґрунтуються на довірчих правовідносинах, коли одна особа – засновник (довіритель майна), передає своє майно у розпорядження іншій особі – довірчій особі (трасту), для управління в інтересах третьої особи – бенефіціара.

Таким чином, в зазначених відносинах беруть участь 3 сторони:

1) Довіритель майна або цінностей (засновник) – юридична або фізична особа, яка заснувала траст та/або передала повноваження власника належного їй майна або цінностей відповідно до умов укладеної між ними угоди;

2) Довірена особа (траст) – сторона, яка здійснює управління певним об'єктом. Нею можуть бути спеціалізовані трастові компанії (довірчі товариства) або трастові відділи банків. Об'єктом довірчого управління може виступати рухоме та нерухоме майно, кошти, дорогоцінні метали, цінні папери;

3) Бенефіціар – особа, на користь та в інтересах якої надаються довірчі послуги. Бенефіціара призначає довіритель (сам довіритель майна, третя особа або коло окреслених осіб), залишивши право визначення конкретних бенефіціарів довіреному власнику.

Приватним особам банки надають кілька видів трастових послуг:

- розпорядження спадщиною;
- управління персональними трастами;
- опікунство і забезпечення зберігання майна;
- агентські функції.

Фірмам комерційні банки надають такі види трастових послуг: розпорядження активами, агентські операції, ліквідація підприємств.

Дохід від трастових послуг банків формується за рахунок комісійних винагород, у котрі включаються: щорічні відрахування від доходів трасту, щорічний внесок з первісної суми трасту, внесок із суми трасту після закінчення строку дії траст-договору. Ставки внесків і відрахувань диференційовані залежно від видів трастів і пов'язаних з ними послуг з управління трастами.

Умови, на яких здійснюються трастові угоди, діють багато років або мають безстроковий характер. Трастові відносини з фізичними особами діють протягом життя довірителя плюс 21 рік; відносини, які базуються на заповіті – 20-25 років; на пожертвуванні – більше 40 років; а благодійні мають, як правило, безстроковий характер.

Особливу увагу заслуговують довірчі трастові операції фінансових установ, які створюють умови для розпорядження великими (іноді контрольними) пакетами акцій промислових компаній.

Трастові операції передбачають соціальну відповідальність, тому вони знаходяться під контролем держави: законодавча і виконавча гілки влади регулюють ці операції.

До послуг траст-відділу банку, як правило, відносяться:

1. Збереження цінних паперів.
2. Ведення щомісячних бухгалтерських записів клієнта.
3. Одержання платежів від імені клієнта та за його дорученням, включаючи відсотки, дивіденди, орендні платежі.
4. Купівля і продаж цінних паперів за рахунок і від імені клієнта, і проведення розрахунків із продавцями і покупцями.

5. Консультаційні послуги для підприємств, які включають: вибір оптимального портфеля цінних паперів; податкове планування; придбання нерухомості й інших матеріальних цінностей;

6. Персональне консультування громадян: переказ коштів та інших активів родичам і спадкоємцям у країні і за кордоном; планування оптимального розподілу сімейних доходів.

7. Прийняття цільових вкладів громадян і організацій на купівлю нерухомості й автомобілів.

8. Створення пенсійних фондів організацій і фондів асоціацій громадян (частин пенсійних фондів, внески до яких гарантуються акціями фонду) з управління майном і надання інших послуг за дорученням і в інтересах клієнта на правах його довіреної особи.

У практичній діяльності траст-відділів банків прийнято поділяти довірчі операції на дві групи:

- довірчі операції для фізичних осіб;
- довірчі операції для юридичних осіб.

Однієї з функцій банку в сфері трастових операцій є управління персональними трастами, тобто надання трастових послуг фізичним особам. Такі операції виникають як угода між довірцем і довіреною особою та пов'язані в основному з передачею майна цій особі, що надалі набуває права володіння майном в інтересах довірителя.

До трастових послуг, що надаються банками окремим особам, відносяться: розпорядження спадщиною; управління власністю на довірчій основі; виконання ролі опікуна і/або зберігача майна; виконання агентських посередницьких функцій.

Управління майном у формі трасту має юридичну основу: заповіт, спеціальну угоду, розпорядження суду. Найбільш поширеними є заповітний траст, довічний траст та страховий траст.

Заповітний траст передбачає розпорядження майном довіреною особою (банком) та розподіл доходу між отримувачами. При цьому управління здійснюється в інтересах бенефіціара.

Довічний траст передбачає передачу грошей або цінностей в управління банку особою, яка отримує дохід упродовж життя, а після смерті дохід отримують його нащадки. При цьому довіритель укладає угоду з банком та передає йому майно, банк здійснює зберігання, інвестування та має право розпорядження доходом й основною сумою згідно з угодою.

Страховий траст полягає в призначенні банка чи іншої довіреної особи довірцем по страховому полісу.

6. Розвиток гарантійних послуг пов'язаний з тим, що здійснення операцій на фінансовому ринку супроводжується великими фінансовими ризиками, пов'язаними з можливістю отримання суб'єктами ринку збитків, втрат та інших негативних наслідків. З метою управління ризиками та зменшення їх величини використовується механізм *гарантії та поруки*, що забезпечує своєчасність платежу за зобов'язаннями, які виникають на фінансовому ринку між його суб'єктами.

ГАРАНТІЯ – це зобов’язання **гаранта**, що видається на прохання іншої особи – **принципала**, за яким гарант зобов’язується сплатити кредитуру принципала відповідно до умов гарантійного зобов’язання певну грошову суму.

Гарант має право зажадати від принципала в порядку регресу відшкодування сплачених за гарантією сум, якщо інше не передбачено договором гарантії з принципалом.

Видаючи гарантію, гарант (яким може виступати банк, страхова компанія) повинен переконатися у платоспроможності клієнта, оскільки видача гарантії, по суті, має кредитний характер.

Банки беруть на себе зобов’язання при несплаті клієнтом у строк належних платежів здійснити їх за рахунок власних ресурсів. Банківська гарантія може надаватися і під відповідне забезпечення, тобто супроводжуватися відповідною заставою майна. Банківські гарантії можуть бути спрямовані на виконання клієнтом своїх зобов’язань за торговельними та фінансовими угодами: тендерна гарантія; гарантія виконання контракту; гарантія надання кредиту і виставлення акредитива; гарантія платежу; акцептування та авалювання векселів тощо.

Надійність гарантії залежить від спроможності організації-гаранта погасити заборгованість, саме тому дуже важливим є здійснення фінансового аналізу платоспроможності та кредитоспроможності самого гаранта, при цьому від нього можуть вимагати забезпечення.

Порядок оцінювання фінансового стану комерційного банку базується на аналізі його балансу та звітності про прибутки та збитки. З метою формування об’єктивного уявлення про фінансово-економічний стан банку-гаранта розраховують показники якості активів та пасивів, їх ліквідності, а також здійснюють оцінку ефективності функціонування банку.

Об’єктом гарантій можуть бути найрізноманітніші угоди, які пов’язані з розрахунковими, кредитними операціями, зобов’язання за контрактами, у тому числі зовнішньоекономічними.

У міжнародній практиці розрізняють наступні **види гарантій**.

1. За своїми організаційно-економічними формами гарантії можуть виступати у вигляді авалю або гарантійного листа.

АВАЛЬ – це гарантія, згідно з якою особа-аваліст приймає на себе відповідальність за сплату боргів, частіше всього перед власником векселя. Ця згода оформлюється підписом аваліста на лицьовій (зворотній) стороні векселя або на спеціальному гарантійному листі, який прикріплюється до векселя – **АЛОНЖІ**. Наявність авалю збільшує надійність та привабливість векселя.

2. За способом виставлення гарантії діляться на

- **прямі** (гарантія виставляється банком-платником)
- **непрямі** (гарантія виставляється через третій банк).

3. Залежно від ступеня участі інших гарантів розрізняють:

- **прості гарантії**, які виставляють організації-гаранти за дорученням своїх клієнтів на користь його контрагента;
- **контр-гарантії** – організація-гарант, частіше банк, звертається до банку-кореспондента з проханням виставити контрагенту його клієнта гарантію

та гарантує при цьому банку компенсацію необхідної грошової суми при настанні гарантійного випадку;

- **синдиковані гарантії** – використовуються у випадку великих сум гарантій, тобто коли одна організація-гарант не в змозі оплатити всю суму. У цьому випадку гаранти укладають угоду, відповідно до якої у гарантійному випадку кожна сторона сплачує свою долю гарантійної суми.

4. Також гарантії поділяють на платіжні та договірні.

Платіжні гарантії включають гарантування платежів за векселями, акредитивами та інкасовими операціями. Вони широко використовуються при здійсненні розрахунків за комерційними кредитами.

До договірних гарантій відносять тендерні гарантії, які пов'язані з організацією торгівлі; митні гарантії по сплаті експортно-імпортного мита; гарантії, які необхідно здійснити згідно з певним контрактом, та інші.

5. За способом реалізації гарантій їх поділяють на умовні та безумовні.

При наданні умовної гарантії гарант сплачує по гарантійному випадку лише у разі виникнення певних умов, тобто у документарній формі підтверджується, що партнер клієнта виконав усі договірні умови (зобов'язання) згідно з контрактом або клієнт, платіж якого гарантується, не виконав своїх зобов'язань.

При безумовній гарантії платіж здійснюється за першою вимогою кредитора без урахування заперечень клієнта. Безумовні гарантії, як правило, виставляються за дорученням великих клієнтів.

При оформленні гарантії гарант укладає з клієнтом угоду по забезпеченню гарантійного зобов'язання, тобто умови виставлення гарантії та її забезпечення, можливості пролонгації гарантії.

6. Серед посередницьких послуг банків найбільш розповсюджені:

- посередництво в одержанні клієнтом кредиту;
- посередництво в операціях з цінними паперами, валютою, майном.

Перший вид послуг надається банком тоді, коли сам банк не має можливості задовольнити кредитну заявку клієнта.

Посередницькі послуги в операціях з цінними паперами, валютою, майном здійснюються на основі доручення клієнта. Особливої уваги заслуговує посередницька практика комерційних банків при емісії, при розміщенні та організації повторного обігу цінних паперів клієнтів. Посередництво банку в цих операціях здійснюється на основі угоди, яка укладена з емітентом. У випадку великих масштабів емісії, обслуговуючий банк може вдаватись до створення консорціуму.

Консорціум – угода між банками і (або) промисловими підприємствами для спільного проведення фінансових операцій.

Послуги банку при переводі цінних паперів від одного власника до іншого, тобто при передачі права власності на володіння цими цінними паперами від однієї особи іншій – це **ТРАНСФЕРТНІ ПОСЛУГИ**.

Замовником трансфертних послуг виступають емітенти цінних паперів. У теперішній час перед ними постає безліч проблем, пов'язаних з оперативним обліком цінних паперів та їх власників, повідомленням для багаточисельних

акціонерів про діяльність акціонерних товариств і розподіл дивідендів, перереєстрацію власників цінних паперів на вторинному ринку. Дохід банку за посередництво в операціях із цінними паперами утворюється за рахунок різниці в цінах купівлі і продажу.

7. Комерційні банки також надають своїм клієнтам **консультаційні послуги**. Як правило, консультування є видом послуг, пов'язаних з іншими операціями: кредитними, лізинговими, факторинговими, обслуговуванням платіжного обігу та ін.

Банківські послуги можуть включати консультації:

- щодо допомоги підприємствам, організаціям і установам в налагодженні бухгалтерського обліку, складанні бухгалтерської звітності, заповненні розрахункових документів;
- у галузі економічного (фінансового) аналізу;
- щодо вивчення платоспроможності господарюючих партнерів клієнтів;
- організації і повторного обігу цінних паперів;
- вибору напряму інвестування коштів;
- маркетингові послуги;
- розміщення реклами через мережу установ банку;
- послуги із застосування законодавчих актів та інших нормативних документів у капітальному будівництві та проектуванні;
- з питань зовнішньоекономічної діяльності;
- проведення валютних операцій тощо.

Плата за консультаційні послуги включається в плату за основний вид операцій, який супроводжується консультуванням.

8. **Послуги банків по зберіганню цінностей** зумовлені тим, що банки мають спеціально оснащені, важкодоступні для викрадачів приміщення. Ці послуги надаються у двох формах:

- надання клієнтам сейфів для зберігання цінностей;
- зберігання цінностей у сталевій камері.